

OSOBNOSTNÍ PROMĚNNÉ A ZVLÁDÁNÍ ZÁTĚŽE U SOCIÁLNÍCH PRACOVNÍKŮ A UČITELŮ

PERSONALITY VARIABLES AND COPING WITH LOAD AMONG SOCIAL WORKERS AND TEACHERS

Michal TICHÝ

e-mail: dr.tichy@centrum.cz

Abstrakt

Studie shrnuje nejdůležitější výsledky výzkumu zvládnání zátěže u sociálních pracovníků a učitelů. Výzkum byl zaměřen na vztahy mezi osobnostními proměnnými z pětifaktorového modelu osobnosti (inventář NEO-PI-R) a copingovými strategiemi z inventáře COPE. V rámci korelační analýzy bylo zjištěno čtrnáct vztahů mezi osobnostními dimenzemi a copingovými proměnnými a padesát osm vztahů mezi facetami a copingovými proměnnými, jež vyhověly přijatým kritériím. K významnějším osobnostním proměnným se vztahem k selekci copingových strategií zřejmě patří *Neuroticismus*, *Svědomitost* a jejich facety N1-N6 a S1-S6. Výsledky regresní analýzy naznačily, že k významnějším prediktorům copingu by mohli patřit *Neuroticismus*, *Extraverze*, facety *Otevřenosti vůči zkušenosti* O1-O5 a facety *Neuroticismu* N2, N4-N6. Výzkum potvrdil, že osobnostní faktory evidentně patří k nezanedbatelným determinantům selekce copingových strategií. Spolehlivá predikce copingu pouze na základě osobnostních faktorů však není možná. Potvrdil se předpoklad, že některé facetly mohou být lepšími prediktory copingu, než osobnostní dimenze.

Klíčová slova: Coping, osobnost, pomáhající profese, stres, zátěž

Abstract

This study summarises the most important results of research focused on coping with load among social workers and teachers. The research was focused on relations among personality variables from the five-factor model of personality (Revised NEO Personality Inventory) and coping strategies from COPE inventory. Fourteen relations among personality dimensions and coping variables and fifty-eight relations among facets and coping variables that met the adopted criteria were found within correlation analysis. *Neuroticism*, *Conscientiousness* and their facets N1-N6 and C1-C6 should be placed among rather significant personality variables related to coping strategies selection. The regression analysis results indicated that *Neuroticism*, *Extraversion*, *Openness to Experience* facets O1-O5 and *Neuroticism* facets N2, N4-N6 should have been placed among rather significant coping predictors. The research confirmed that personality factors evidently ranked among appreciable determinants of coping strategies selection. Nevertheless, reliable coping prediction based only on personality factors is not possible. The assumption was corroborated that some facets can be better coping predictors than personality dimensions.

Keywords: Coping, personality, helping professions, stress, load, adversity

ÚVOD

Vztahy mezi osobnostními faktory a aktivními způsoby zvládnání stresu a zátěže (coping) se v posledních dekádách staly předmětem zájmu mnoha výzkumníků. Důležitost těchto výzkumů je podtrhována poznatkem, že vysoká úroveň zátěže (stres) ve spojení s neefektivním copingem je zřejmě spojena s negativními zdravotními konsekvencemi (viz např. Hardieová, 2005; Paulík, 2010; Lazarus et al., 1984; Hudek-Kneževićová et al., 2005; Connor-Smithová et al., 2007; Carver et al., 2010).

Teoretický a metodologický rámec těchto výzkumů se v průběhu minulého století několikrát změnil.

V první polovině 20. století dominoval psychodynamický přístup, ve kterém bylo zvládnání zátěže v podstatě ztotožněno s dynamickou stránkou osobnosti v psychoanalytickém pojetí. Copingové strategie v něm tvoří hierarchii v rozsahu od nezralých po vyspělé. Důležitou roli hrají obranné mechanismy, jež jsou pojímány jako jeden z definujících znaků osobnosti. Tento přístup již několik desítek let není ve výzkumu zvládnání zátěže dominantní, neboť neumožňuje jasné rozlišení mezi procesem zvládnání a jeho výsledky, má problémy s pojmovou nejednotností a některé způsoby zvládnání stojí evidentně mimo jeho rámec (srv. Blatný et al., 2002; Balaščíková et al., 2003; Balaščíková et al., 2004).

V 60. až 80. letech minulého století dominovala transakční teorie stresu Lazaruse et al. (1984). Coping je v této teorii chápán jako transakční proces mezi osobností a prostředím, přičemž jsou zdůrazňovány situační determinanty chování v zátěžových situacích na úkor osobnostních rysů. Studium role osobnosti bylo redukováno na sledování vztahů mezi specifickými dílčími charakteristikami osobnosti s úzkou vazbou k adaptivním funkcím (např. Sense of Coherence, SOC) a copingem (ibid.).

Od 90. let minulého století je patrná renesance zájmu o osobnostní souvislosti copingového chování. Dispoziční a interakční přístup konkurují dosud dominujícímu transakčnímu přístupu. Novější výzkumy jsou většinou založeny na pětifaktorovém modelu osobnosti (Big Five). Po vytvoření odpovídajících metod (zejména NEO osobnostní inventáře) začalo soustavné studium vztahu mezi osobnostními proměnnými a copingem. Vztah osobnostních proměnných z modelu Big Five ke zvládnání zátěže lze obecně do určité míry predikovat již na základě jejich obecných charakteristik (ibid.; Paulík et al., 2009).

V prezentované studii jsou shrnuty nejdůležitější výsledky výzkumu zvládnání zátěže u sociálních pracovníků a učitelů. Výzkum byl zaměřen na vztahy mezi osobnostními proměnnými z pětifaktorového modelu osobnosti (inventář NEO-PI-R) a copingovými strategiemi z inventáře COPE s dispozičními škálami. Cílem výzkumu bylo co nejpodrobnější zmapování těchto vztahů, a to jak na úrovni širších osobnostních dimenzí, tak na úrovni facet (incidence studií zahrnujících facetu osobnostních dimenzí je prozatím velmi sporadická).

METODY

Osobnostní dimenze a jejich facet byly měřeny metodou NEO-PI-R autorů Costy a McCrae z roku 1992 (česká standardizovaná modifikace M. Hřebíčkové z roku 2004), forma S (sebe-posouzení). Metoda je založena na dispozičním přístupu a pětifaktorovém modelu osobnosti. *Dispoziční přístup k osobnosti* je založen na premise, že podstatou osobnosti je určitý soubor dispozic nebo rysů, jež člověka predisponují reagovat ve specifických situacích konkrétním a relativně konstantním způsobem. Kromě pěti obecných a široce pojatých dimenzí osobnosti (Neuroticismus, Extraverze, Otevřenost vůči zkušenosti, Přívětivost, Svědomitost) metoda obsahuje šest subškál (facet) pro každou dimenzi. Inventář NEO-PI-R obsahuje celkem 240 položek, 48 položek pro každou škálu, jež se dále dělí do 6 subškál (facet), každá subškála

obsahuje 8 položek. NEO osobnostní inventáře (NEO-PI, NEO-PI-R, NEO-PI-3, NEO-FFI) jsou světově nejrozšířenější metodou identifikující pět obecných dimenzí osobnosti. Jsou široce využívány v oblasti výzkumu i klinické praxe. Inventáře byly vyvíjeny od 70. let minulého století na základě pětifaktorového modelu osobnosti (Big Five), který vychází z faktorové analýzy lexika používaného k popisu osobnosti (Hřebíčková, 1999, 2011; McCrae et al., 1992; Costa et al., 1995).

Hřebíčková et al. (2002) uvádějí, že koeficienty reliability α (Cronbachova vnitřní konzistence) se u škál NEO-PI-R (S) pohybují v rozmezí od 0,91 (Neuroticismus, Svědomitost) do 0,88 (Přívětivost) a u subškál NEO-PI-R (S) se pohybují v rozmezí od 0,81 (O1: Fantazie) do 0,29 (O6: Hodnoty).

Pětifaktorový model osobnosti, který reprezentuje hierarchickou organizaci osobnostních rysů, byl pro výzkum akceptován pro svou robustní strukturu, komplexnost, heuristickou hodnotu a aplikovatelnost v rámci různých kultur a jazyků. Jeho dlouhodobě stabilní osobnostní dimenze vykazují validitu napříč výzkumnými nástroji a pozorovateli. Model přispívá k systematizaci osobnostních vlastností, poskytuje přirozený rámec pro organizaci výzkumu, umožňuje systematický výzkum vztahů mezi osobností a jinými konstrukty, usnadňuje komunikaci mezi výzkumníky různých orientací a k jeho měření byly vyvinuty kvalitní výzkumné nástroje (ibid.).

Coping byl měřen metodou Coping Orientation to Problems Experienced (COPE) z roku 1989 s dispozičními škálami. Metoda umožňuje měření 15 konceptuálně odlišných copingových strategií. COPE obsahuje celkem 60 položek, 4 položky pro každou z patnácti škál COPE1-COPE15. V rámci *dispozičního výzkumného přístupu ke copingu* se předpokládá, že jedinci disponují určitou sadou preferovaných copingových strategií, jež zůstávají za různých okolností i v čase relativně stabilní. Komplikovanost měření copingu je tím redukována, avšak za cenu určitého zjednodušení, jež spočívá v premise, že jedinečnost situačně specifických copingových reakcí představuje zanedbatelný aspekt. Přes známé nevýhody tohoto přístupu (simplifikace, vysoká míra generalizace odpovědí, abstrahování od specifik konkrétních zátěžových situací a vlastního stavu, syntéza mnoha specifických copingových aktů v odpovědích) lze získat výsledky nezanedbatelné hodnoty, jejichž prediktivní síla je řádově srovnatelná s ostatními výzkumnými přístupy (Carver et al., 1989).

Carver et al. (ibid.) uvádějí, že koeficienty reliability (Cronbachovo α) se u jednotlivých škál pohybují v rozmezí od 0,93 (Užívání návykových látek, COPE14) do 0,45 (Mentální vzdání se, COPE13). Hodnotu nižší než 0,6 vykazuje pouze škála COPE13. Sledované copingové strategie lze podle autorů podřazovat pod coping zaměřený na problém (COPE1-COPE5), coping zaměřený na emoce (COPE6-COPE9, COPE11) a méně užitečné (spíše maladaptivní) copingové strategie (COPE10, COPE12, COPE13). Na základě této klasifikace teoreticky lze typovat osobnostní proměnné, jejichž vyšší nebo nižší úroveň predisponuje k aplikaci posledně jmenovaných copingových strategií.

Výzkumné soubory

Sběr dat byl realizován v letech 2009 a 2010. Výzkumné soubory byly získány proporcionálním stratifikovaným nenáhodným výběrem na všech relevantních pracovištích v rámci Moravskoslezského kraje.

Výzkumný soubor A (VS-A) tvořili sociální pracovníci orgánů sociálně právní ochrany dětí (OSPOD). Sběr dat byl proveden na všech 45 pracovištích OSPOD v kraji (celkem 5 magistrátů, 17 městských úřadů, 23 úřadů městských obvodů Statutárního města Ostravy) s personálním vybavením celkem 299 pracovníků OSPOD, z toho 277 žen. Populační vzorek 150 respondentů zahrnoval 50,17 % z celkového počtu pracovníků OSPOD na těchto úřadech. Průměrný věk respondentů byl 39,81 let (SD 9,499).

Výzkumný soubor B (VS-B) tvořili vyučující na státních gymnáziích klasického typu, jež nabízejí čtyřleté, šestileté a osmileté studium (obor gymnázium, 79-41-K/XXX). Sběr dat byl realizován na všech 24 školách specifikovaného typu v kraji s personálním vybavením celkem 986 učitelů, z toho 687 žen. Z výběru byla vyřazena gymnázia kombinovaná, soukromá, s polským vyučovacím jazykem, církevní, jazyková a sportovní. Populační vzorek 150 respondentů zahrnoval 15,21 % z celkového počtu učitelů na těchto gymnáziích. Průměrný věk respondentů byl 41,63 let (SD 10,091).

Proměnné a zpracování dat

Výzkum vztahů mezi osobnostními faktory a copingem zahrnoval 50 proměnných (35 z metody NEO-PI-R, 15 z metody COPE). Data od 300 respondentů byla zpracována pomocí programu SPSS 16,0 (Statistical Package for Social Sciences).

VÝSLEDKY

V následujících pěti tabulkách jsou prezentovány výsledky jednoduché (bivariate) korelační analýzy. Byly použity neparametrické Spearmanovy korelační koeficienty (Spearman's rho, r_s), jež zachycují monotónní vztahy (nikoli pouze lineární) a jsou rezistentní vůči odlehlým hodnotám. Mezi výsledky korelační analýzy, jež mají vyšší potenciál k zobecnění, byly zařazeny ty, jež byly konstatovány u obou výzkumných souborů (souladná statistická signifikance, tj. shoda ve směru korelací a jejich statistická signifikance minimálně na hladině 0,05). U výsledků odpovídajících tomuto kritériu je vyšší pravděpodobnost, že se jedná o reálně existující relace. Pouze tyto výsledky jsou dále diskutovány.

TABULKA č. 1 – N, N1-N6, COPE1-COPE15 – SPEARMANOVY KORELAČNÍ KOEFICIENTY

Correlations (Spearman's rho) VS-A N=150 VS-B N=150	N Neuroticismus		N1: Úzkostnost		N2:Hněvivost -hostilita		N3: Depresivnost		N4: Rozpačitost		N5: Impulzivnost		N6: Zranitelnost	
	VS-A	VS-B	VS-A	VS-B	VS-A	VS-B	VS-A	VS-B	VS-A	VS-B	VS-A	VS-B	VS-A	VS-B
Aktivní coping (COPE1)	-,023	-,198*	,075	-,236**	-,046	-,072	-,057	-,190*	-,115	-,144	,127	-,019	-,073	-,262**
Plánování (COPE2)	-,139	-,146	-,038	-,104	-,111	-,075	-,115	-,162*	-,151	-,095	,032	-,011	-,264**	-,249**
Potlač. interfer. aktivit (COPE3)	-,007	-,069	,048	-,052	-,012	-,052	-,019	,005	,010	,006	-,065	,020	,017	-,253**
Odl. řeš. na vhod. dobu (COPE4)	,131	-,034	,168*	,050	,147	-,075	,154	,041	,045	,153	,060	-,130	,107	-,029
Hled. instr. soc. opory (COPE5)	,281**	,235**	,226**	,081	,179*	,257**	,159	,118	,104	,083	,368**	,234**	,251**	,236**
Hled. emoc. soc. opory (COPE6)	,182*	,302**	,132	,167*	,093	,225**	,094	,154	-,009	,177*	,334**	,219**	,170*	,297**
Pozit. reinterp. a růst (COPE7)	-,193*	-,311**	-,164*	-,296**	-,271**	-,189*	-,121	-,297**	-,216**	-,098	,047	-,036	-,154	-,402**
Akceptace (COPE8)	,040	-,095	,068	-,117	-,033	,032	,124	-,107	,064	-,137	,036	,059	-,015	-,048
Obrácení se k Bohu (COPE9)	,297**	,207*	,278**	,149	,249**	,063	,213**	,186*	,241**	,190*	,131	-,049	,223**	,265**
Soustř. na em. aj. proj. (COPE10)	,308**	,519**	,251**	,320**	,322**	,572**	,196*	,319**	,077	,196*	,326**	,380**	,268**	,421**
Popření (COPE11)	,145	,151	,088	,172*	,098	,006	,119	,145	,196*	,201*	,023	,019	,105	,172*
Behavior. vzdání se (COPE12)	,294**	,311**	,214**	,215**	,270**	,231**	,273**	,314**	,223**	,135	,117	,106	,331**	,394**
Mentální vzdání se (COPE13)	,030	,175*	,019	,060	-,027	,099	-,026	,139	,080	,256**	,036	,161*	,059	,087
Užívání návyk. látek (COPE14)	,136	,365**	,109	,335**	,060	,239**	,043	,314**	,130	,222**	,202*	,142	,048	,332**
Humor (COPE15)	,027	-,113	-,111	-,288**	,128	,060	-,038	-,172*	-,015	-,059	,116	,188*	,052	-,152

Legenda k tabulkám č. 1-5: Z tabulek byly odstraněny nuly před desetinnou čárkou; hvězdičkami je označena statistická signifikance, * korelace je signifikantní na hladině 0.05 (2-tailed), ** korelace je signifikantní na hladině 0.01 (2-tailed), statisticky signifikantní korelace jsou navíc **zvýrazněny tučně**, avšak pouze v případě, že jsou signifikantní současně u obou výzkumných souborů, VS-A – výzkumný soubor A (sociální pracovníci orgánů sociálně právní ochrany dětí), VS-B – výzkumný soubor B (učitelé na gymnáziích klasického typu), N – počet respondentů.

TABULKA č. 2 – E, E1-E6, COPE1-COPE15 – SPEARMANOVY KORELAČNÍ KOEFICIENTY

Correlations (Spearman's rho) VS-A N=150 VS-B N=150	E Extraverze		E1: Vřelost		E2: Družnost		E3: Asertivita		E4: Aktivnost		E5: Vyhled. vzrušení		E6: Pozitivní emoce	
	VS-A	VS-B	VS-A	VS-B	VS-A	VS-B	VS-A	VS-B	VS-A	VS-B	VS-A	VS-B	VS-A	VS-B
Aktivní coping (COPE1)	,236**	,162*	,219**	-,004	,135	,089	,160	,172*	,162*	,189*	,012	,116	,218**	,067
Plánování (COPE2)	,240**	,091	,256**	,144	,101	,044	,243**	,111	,137	,099	,066	-,002	,231**	,066
Potlač. interfer. aktivit (COPE3)	,023	,075	,090	,034	-,033	,045	,093	,124	,026	,067	-,068	,043	-,023	-,055
Odl. řeš. na vhod. dobu (COPE4)	-,046	-,156	,044	-,094	-,004	-,060	-,126	-,135	-,111	-,207*	,087	-,074	-,103	-,111
Hled. instr. soc. opory (COPE5)	,288**	,075	,309**	,076	,325**	,097	,001	-,110	,101	-,025	,177*	,178*	,233**	,067
Hled. emoc. soc. opory (COPE6)	,340**	,096	,414**	,152	,390**	,187*	,002	-,132	,026	-,057	,218**	,120	,315**	,073
Pozit. reinterp. a růst (COPE7)	,263**	,241**	,293**	,226**	,120	,075	,232**	,260**	-,006	,094	,147	,072	,318**	,295**
Akceptace (COPE8)	-,025	,040	,088	,035	-,020	-,025	-,116	,001	-,071	,034	,031	,008	-,011	,193*
Obrácení se k Bohu (COPE9)	-,068	-,154	,084	-,034	-,122	-,126	-,061	-,146	-,036	-,125	-,030	,005	-,047	-,151
Soustř.na em. aj. proj. (COPE10)	,200*	-,025	,169*	-,053	,214**	,059	,101	-,104	,096	,023	,095	,150	,120	-,123
Popření (COPE11)	-,260**	-,145	-,250**	-,157	-,222**	,022	-,129	-,205*	-,156	-,127	-,064	-,049	-,177*	-,052
Behavior. vzdání se (COPE12)	-,217**	-,148	-,197*	-,120	-,006	-,003	-,283**	-,233**	-,207*	-,175*	-,061	,075	-,189*	-,117
Mentální vzdání se (COPE13)	-,060	,073	,023	,056	-,061	,030	-,058	-,102	-,153	-,142	,125	,181*	-,008	,123
Užívání návyk. látek (COPE14)	-,143	-,103	-,138	,001	-,231**	-,073	,060	-,164*	,036	-,034	,011	,062	-,117	-,161*
Humor (COPE15)	,060	,238**	-,101	-,026	,004	,133	,142	,180*	-,006	,067	,133	,265**	,080	,339**

TABULKA č. 3 – O, O1-O6, COPE1-COPE15 – SPEARMANOVY KORELAČNÍ KOEFICIENTY

Correlations (Spearman's rho) VS-A N=150 VS-B N=150	O Otevř. vůči zkušenosti		O1: Fantazie		O2: Estetické prožívání		O3: Prožívání		O4: Novátor. činnosti		O5: Ideje		O6: Hodnoty	
	VS-A	VS-B	VS-A	VS-B	VS-A	VS-B	VS-A	VS-B	VS-A	VS-B	VS-A	VS-B	VS-A	VS-B
Aktivní coping (COPE1)	,126	,129	-,063	,019	,096	,165*	,195*	,146	,064	,058	,089	,226**	,073	,054
Plánování (COPE2)	,244**	,168*	,082	,072	,131	,173*	,294**	,117	-,003	,059	,148	,280**	,237**	,131
Potlač. interfer. aktivit (COPE3)	,079	-,030	-,043	-,047	,084	,083	,177*	-,029	-,134	-,121	,121	,107	,023	-,033
Odl. řeš. na vhod. dobu (COPE4)	,097	-,185*	,013	-,122	,160*	-,064	,044	-,115	,149	-,198*	,063	-,056	-,102	-,088
Hled. instr. soc. opory (COPE5)	,066	,168*	,058	,203*	,038	,072	,291**	,182*	,098	,112	-,080	,078	-,098	-,020
Hled. emoc. soc. opory (COPE6)	,187*	,121	,117	,114	,130	,094	,326**	,201*	,225**	,117	-,087	-,031	,086	-,113
Pozit. reinterp. a růst (COPE7)	,243**	,206**	,057	,151	,226**	,164*	,245**	,095	,159	,124	,134	,246**	,104	,165*
Akceptace (COPE8)	,126	,043	-,039	-,054	,152	,095	,142	,044	,084	-,010	,051	,083	,044	,109
Obrácení se k Bohu (COPE9)	,126	,277**	,058	,232**	,210**	,258**	,229**	,101	,008	,091	-,002	,247**	-,079	,017
Soustř.na em. aj. proj. (COPE10)	,125	,155	-,038	,126	,102	,074	,469**	,366**	,048	,050	-,053	,042	-,048	,002
Popření (COPE11)	-,239**	,035	-,081	,090	-,119	,112	-,143	-,065	-,122	-,099	-,204*	-,013	-,369**	-,038
Behavior. vzdání se (COPE12)	-,162*	-,039	-,004	-,035	-,105	-,011	-,151	-,011	-,140	-,036	-,039	-,050	-,287**	-,132
Mentální vzdání se (COPE13)	,132	,232**	,213**	,256**	,082	,231**	,027	,244**	,098	-,075	,104	,169*	-,091	-,035
Užívání návyk. látek (COPE14)	-,017	-,143	,022	-,033	,002	-,140	,005	,033	-,099	-,212**	-,020	-,160	-,099	-,156
Humor (COPE15)	,055	,152	,049	,131	,068	,094	,028	,041	-,017	,150	,102	,168*	-,080	-,042

TABULKA č. 4 – P, P1-P6, COPE1-COPE15 – SPEARMANOVY KORELAČNÍ KOEFICIENTY

Correlations (Spearman's rho) VS-A N=150 VS-B N=150	P		P1: Důvěra		P2: Upřímnost		P3: Altruismus		P4: Poddajnost		P5: Skromnost		P6: Jemnocit	
	VS-A	VS-B	VS-A	VS-B	VS-A	VS-B	VS-A	VS-B	VS-A	VS-B	VS-A	VS-B	VS-A	VS-B
	Aktivní coping (COPE1)	,068	-,063	,065	,051	,052	-,011	,147	,077	,018	-,037	-,192*	-,164*	,097
Plánování (COPE2)	,001	,062	-,035	,077	,029	,033	,204*	,078	,003	,069	-,188*	-,044	-,012	,134
Potlač. interfer. aktivit (COPE3)	,074	-,007	,001	,043	,116	-,139	,131	,090	-,002	-,005	-,011	-,080	,051	,152
Odl. řeš. na vhod. dobu (COPE4)	-,064	,004	-,084	-,134	-,106	-,112	,029	-,010	-,102	,150	-,050	,060	-,026	,118
Hled. instr. soc. opory (COPE5)	-,016	-,048	,086	,147	-,079	-,057	,213**	-,085	-,106	-,059	-,110	-,040	-,013	-,016
Hled. emoc. soc. opory (COPE6)	,081	,002	,189*	,072	-,045	-,016	,218**	-,014	-,019	-,058	-,063	-,016	,050	,035
Pozit. reinterp. a růst (COPE7)	,208*	,094	-,071	,086	,088	-,014	,299**	,189*	,183*	,096	-,064	-,101	,227**	,210**
Akceptace (COPE8)	,027	-,061	-,023	-,017	-,034	,021	,103	-,060	-,007	-,109	-,056	,010	,051	,026
Obrácení se k Bohu (COPE9)	,011	,031	-,176*	,063	-,011	-,108	,144	-,095	-,008	,082	,049	,031	,079	,217**
Soustř. na em. aj. proj. (COPE10)	-,097	-,307**	-,032	-,102	-,100	-,036	,089	-,165*	-,163*	-,448**	-,075	-,158	-,037	-,216**
Popření (COPE11)	-,150	,034	-,150	,000	-,112	-,025	-,186*	,015	-,046	,029	,050	,020	-,155	,204*
Behavior. vzdání se (COPE12)	-,041	,044	,038	,029	-,116	,022	-,158	-,079	-,002	,053	,100	,062	-,052	,111
Mentální vzdání se (COPE13)	,014	-,030	-,016	-,055	,001	-,027	-,051	,032	,071	-,066	-,056	-,029	,070	,206*
Užívání návyk. látek (COPE14)	-,059	-,069	,022	-,053	-,148	-,031	-,135	,027	,000	-,233**	-,077	,018	,021	-,028
Humor (COPE15)	-,109	-,150	,013	,041	-,163*	-,194*	-,106	-,073	-,151	-,210**	-,050	-,166*	,013	,140

TABULKA č. 5 – S, S1-S6, COPE1-COPE15 – SPEARMANOVY KORELAČNÍ KOEFICIENTY

Correlations (Spearman's rho) VS-A N=150 VS-B N=150	S		S1: Způsobilost		S2: Pořádkumilov.		S3: Zodpověd.		S4: Cílevědomost		S5: Disciplinov.		S6: Rozvážnost	
	VS-A	VS-B	VS-A	VS-B	VS-A	VS-B	VS-A	VS-B	VS-A	VS-B	VS-A	VS-B	VS-A	VS-B
	Aktivní coping (COPE1)	,256**	,158	,213**	,240**	,206*	-,029	,167*	,072	,331**	,304**	,200*	,185*	-,011
Plánování (COPE2)	,385**	,258**	,308**	,279**	,295**	,055	,208*	,170*	,347**	,360**	,381**	,185**	,139	,152
Potlač. interfer. aktivit (COPE3)	,164*	,144	,190*	,178*	,033	-,061	,170*	,067	,175*	,232**	-,022	,118	,110	,143
Odl. řeš. na vhod. dobu (COPE4)	-,085	,084	-,045	,016	-,186*	,098	,003	-,006	,031	,045	-,083	-,034	-,041	,186*
Hled. instr. soc. opory (COPE5)	-,088	-,059	-,059	-,141	-,060	-,024	,006	-,014	,008	,026	-,101	-,017	-,150	-,167*
Hled. emoc. soc. opory (COPE6)	-,118	-,068	-,082	-,124	-,115	-,010	-,091	,023	-,016	,021	-,085	-,026	-,117	-,173*
Pozit. reinterp. a růst (COPE7)	,170*	,108	,199*	,321**	-,010	-,104	,056	,027	,251**	,163*	,106	,099	,118	,112
Akceptace (COPE8)	,110	-,022	,072	-,028	,025	-,062	,168*	,004	,129	,027	,098	,061	-,021	-,098
Obrácení se k Bohu (COPE9)	,029	-,205*	-,017	-,196*	,118	-,155	,134	-,162*	,130	-,147	-,028	-,137	-,058	-,203*
Soustř. na em. aj. proj. (COPE10)	-,086	-,231**	-,138	-,283**	,028	-,134	-,008	-,051	-,042	-,050	,019	-,152	-,170*	-,364**
Popření (COPE11)	-,202*	-,225**	-,148	-,231**	-,099	-,151	-,135	-,184*	-,179*	-,117	-,148	-,223**	-,010	-,124
Behavior. vzdání se (COPE12)	-,357**	-,332**	-,251**	-,362**	-,167*	-,251**	-,156	-,207*	-,313**	-,254**	-,329**	-,333**	-,259**	-,188*
Mentální vzdání se (COPE13)	-,124	-,164*	-,059	-,061	-,100	-,143	-,126	-,178*	-,095	-,029	-,054	-,218**	-,078	-,095
Užívání návyk. látek (COPE14)	-,140	-,120	-,060	-,139	-,036	-,043	-,146	,010	-,050	-,141	-,094	-,186*	-,098	-,119
Humor (COPE15)	-,212**	-,170*	-,096	,002	-,095	-,224**	-,248**	-,314**	-,168*	-,006	-,107	-,105	-,169*	-,128

Relace osobnostních dimenzí a jejich facet k jednotlivým copingovým proměnným byly dále podrobněji zkoumány pomocí regresní analýzy (mnohonásobná lineární regrese, MLR) na sloučených datech od pomáhajících pracovníků z obou výzkumných souborů (N = 300). Prezentovány jsou výhradně regresní modely, jež vyhověly požadavkům spojeným s jejich validitou (nezávislost, normalita distribuce a homoskedasticita reziduálních hodnot, vyloučení dokolalé multikolinearity, vyloučení nežádoucího ovlivnění modelu odlehlými hodnotami). Mimoto byla stanovena podmínka, aby prezentované modely MLR vysvětlovaly signifikantní procento variance copingové proměnné (min. 5 %). Vzhledem k omezenému rozsahu článku a velkému množství dat nebylo možno prezentovat kompletní tabulky se sumarizací finálních regresních modelů, testy prediktivní síly modelů a koeficienty modelů. Nebylo možno prezentovat ani diagnostiku modelů a výsledná schémata vztahů. V tabulkách č. 6–7 jsou shrnuty pouze nejzákladnější hodnoty *R Square* a *Standardized Beta* (dále v textu jen *beta*) s označením statistické signifikance.

TABULKA č. 6 – REGRESNÍ MODELY MLR NA ÚROVNI OSOBNOSTNÍCH DIMENZÍ (N=300)

Aktivní coping (COPE1)	R Sq.	Osobnostní dimenze	Otevřenost vůči zkuš.	Svědomitost	
		,088	Standardized Beta	,201***	,234***
Hledání instrumentální sociální opory (COPE5)	R Sq.	Osobnostní dimenze	Neuroticismus	Extraverze	
		,150	Standardized Beta	,366***	,295***
Hledání emocionální sociální opory (COPE6)	R Sq.	Osobnostní dimenze	Neuroticismus	Extraverze	
		,162	Standardized Beta	,360***	,333***
Pozitivní reinterpretace a růst (COPE7)	R Sq.	Osobnostní dimenze	Neuroticismus	Otevřenost vůči zkuš.	
		,110	Standardized Beta	-,236***	,218***
Soustředění se na emoce a jejich projevení (COPE10)	R Sq.	Osobnostní dimenze	Neuroticismus	Extraverze	Přívětivost
		,221	Standardized Beta	,454***	,224***
Mentální vzdání se (COPE13)	R Sq.	Osobnostní dimenze	Otevřenost vůči zkuš.	Svědomitost	
		,061	Standardized Beta	,183**	-,150**

Legenda k tabulkám č. 6–7: Z tabulek byly odstraněny nuly před desetinnou čárkou; R – mnohonásobná korelace mezi osobnostními proměnnými a copingovou proměnnou (v jednoduché lineární regresi odpovídá absolutní hodnotě Pearsonova korelačního koeficientu), jež je měřítkem, jak dokonale model predikuje pozorovaná data (při dokonalé predikci by hodnota byla rovna jedné); R Square – druhá mocnina R (lze interpretovat jako procento variance copingové proměnné vysvětlované modelem); Standardized Beta – standardizovaná hodnota Beta, jež umožňuje srovnávání výsledků v rámci různých modelů, kladné hodnoty beta odpovídají kladnému vztahu mezi prediktorem a copingovou proměnnou, záporné hodnoty odpovídají vztahu zápornému (v jednoduché lineární regresi se hodnota beta rovná Pearsonovu korelačnímu koeficientu); N – počet respondentů; hvězdičkami je označena statistická signifikance, * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$.

TABULKA č. 7 – REGRESNÍ MODELY MLR NA ÚROVNI FACET (N=300)

Aktivní coping (COPE1)	R Sq.	Faceta	O5: Ideje	S1: Způsobilst	S4: Cílevědomost	S6: Rozvážnost	
		,155	St. Beta	,149**	,216**	,232***	-,164**
Potlačení interferujících aktivit (COPE3)	R Sq.	Faceta	O4: Nov. činnosti	O5: Ideje	S4: Cílevědomost		
		,099	St. Beta	-,206**	,191**	,190**	
Hledání instrumentální sociální opory (COPE5)	R Sq.	Faceta	N5: Impulzivnost	N6: Zranitelnost	E2: Družnost	O3: Prožívání	
		,189	St. Beta	,161**	,232***	,215***	,128*
Hledání emocionální sociální opory (COPE6)	R Sq.	Faceta	N5: Impulzivnost	N6: Zranitelnost	E2: Družnost	O3: Prožívání	P1: Důvěra
		,236	St. Beta	,141*	,247***	,230***	,172**
Pozitivní reinterpretace a růst (COPE7)	R Sq.	Faceta	N6: Zranitelnost	E6: Pozit. emoce	O2: Est. prožívání	S1: Způsobilst	
		,196	St. Beta	-,146*	,219***	,202***	,166**
Soustředění se na emoce a jejich projevení (COPE10)	R Sq.	Faceta	N2: Hněv.-hostil.	O1: Fantazie	O3: Prožívání	S6: Rozvážnost	
		,345	St. Beta	,324***	-,184***	,396***	-,142**
Mentální vzdání se (COPE13)	R Sq.	Faceta	N4: Rozpačitost	O1: Fantazie	P6: Jemnocit		
		,108	St. Beta	,158**	,245***	,115*	

DISKUSE A HODNOCENÍ VÝSLEDKŮ

V rámci **korelační analýzy** bylo zaregistrováno celkem čtrnáct statisticky signifikantních souladných dvojic Spearmanových korelací mezi čtyřmi osobnostními dimenzemi (N, E, O, S) a deseti copingovými proměnnými (COPE1, COPE2, COPE5-COPE7, COPE9-COPE12, COPE15). Z těchto relací lze čtyři podřadit pod coping zaměřený na problém, šest pod coping zaměřený na emoce, jeden vztah zůstal nezařazený (S – COPE15) a tři relace lze podřadit pod méně užitečné (spíše maladaptivní) copingové strategie. Nejčetnější a globálně druhé nejvyšší signifikantní korelace byly zjištěny u Neuroticismu (nejvyšší byly korelace u Svědomitosti). Absolutně nejtěsnější vztah byl zjištěn u výzkumného souboru B mezi Neuroticismem a proměnnou Soustředění se na emoce a jejich projevení ($r_s = 0,519$, COPE10). Tento výsledek je souladný s údaji Connor-Smithové et al. (2007), jež u vztahu Neuroticismu ke strategii Soustředění se na negativní emoce uvádějí absolutně nejvyšší průměrnou výši vážených korelací (mean weighted correlation) $r = 0,41$.

Za potenciálně problematickou lze z hlediska dispozice k preferenci málo užitečných copingových strategií označit vyšší úroveň Neuroticismu a nižší úroveň Svědomitosti.

Vyšší úroveň Neuroticismu je spojena s frekventovanější aplikací strategií Soustředění se na emoce a jejich projevení (COPE10) a Behaviorální vzdání se (COPE12). K závěru, že Neuroticismus je asociován s volbou méně adaptivních copingových strategií, ve svých výzkumech došlo více autorů (srv. Blatný et al., 2002). Vašina (2002) zjistil obdobné vztahy mezi Neuroticismem (měřeným metodou nezaloženou na Big Five) a proměnnými COPE10 a COPE12. Nižší úroveň Svědomitosti je spojena s frekventovanější aplikací strategie Behaviorální vzdání se (COPE12). U Neuroticismu bylo mimoto zjištěno sporadičtější užívání copingu zaměřeného na problém (u obou výzkumných souborů byl zjištěn vztah pouze ke strategii Hledání instrumentální sociální opory), což je v souladu se souhrnnými údaji Lee-Baggleové et al. (2005).

Výsledky korelační analýzy byly u osobnostních dimenzí v osmi případech souladné s údaji z metaanalýzy Connor-Smithové a Flachsbartové (2007), v sedmi případech byly souladné částečně (pouze u jednoho výzkumného souboru) a v osmi případech souladné nebyly. Nejvyšší shody bylo dosaženo u Neuroticismu. Při hodnocení těchto údajů je potřeba vzít v úvahu, že porovnatelnost výsledků copingových studií je obecně dosti problematická. Porovnání bylo možné pouze u deseti z patnácti sledovaných copingových strategií a shoda v názvech a obsahu strategií byla u některých z nich pouze částečná. S přihlédnutím k výše uvedenému se shoda zjištěných údajů s výsledky jiných autorů jeví jako vcelku uspokojivá.

Dále bylo v rámci korelační analýzy zjištěno padesát osm statisticky signifikantních souladných dvojic Spearmanových korelací mezi dvaceti šesti facetami (N1-N6, E1-E6, O1-O3, P2-P6, S1-S6) a dvanácti copingovými proměnnými. U tří copingových proměnných (COPE4, COPE8, COPE14) se souladné dvojice korelací nevyskytovaly vůbec (incidence sporadických signifikantních korelací vždy pouze u jednoho výzkumného souboru, u facet Neuroticismu a proměnné Užívání návykových látek o něco četnější). Z těchto relací lze sedmnáct podřadit pod coping zaměřený na problém, devatenáct pod coping zaměřený na emoce, dvě zůstaly nezařazené a dvacet lze podřadit pod méně užitečné copingové strategie. Nejčetnější a globálně nejvyšší signifikantní korelace byly zjištěny u facet Neuroticismu (druhé nejčetnější a nejvyšší u facet Svědomitosti). Globálně nejtěsnější vztah byl zjištěn u výzkumného souboru B mezi facetou N2: Hněvivost-hostilita a proměnnou Soustředění se na emoce a jejich projevení ($r_s = 0,572$, COPE10).

Za potenciálně problematickou lze z hlediska dispozice k preferenci málo užitečných copingových strategií Soustředění se na emoce a jejich projevení (COPE10), Behaviorální vzdání se (COPE12) a Mentální vzdání se (COPE13) označit vyšší úroveň pěti facet Neuroticismu (N1: Úzkostnost, N2: Hněvivost-hostilita, N3: Depresivnost, N6: Zranitelnost, u všech častější COPE 10 a COPE12; N5: Impulzivnost častější COPE10), nižší úroveň dvou facet Extraverze (E3: Asertivita, E4: Aktivnost, u obou častější COPE12), vyšší úroveň dvou facet Otevřenosti vůči zkušenosti (O1: Fantazie, častější COPE13; O3: Prožívání, častější COPE10), nižší úroveň jedné facetu Přívětivosti (P4: Poddajnost, častější COPE10) a nižší úroveň pěti facet Svědomitosti (S1: Způsobilost, S2: Pořádkumilovnost, S4: Cílevědomost, S5: Disciplinovanost, u všech častější COPE12; S6: Rozvážnost, častější COPE10 a COPE12).

Většina studií zaměřených na vztahy mezi osobnostními rysy z pětifaktorového modelu osobnosti a copingem jsou jednoduché korelační studie s dispozičními copingovými škálami. Connor-Smithová et al. (2007) k tomuto poznamenávají, že osobnostní rysy z modelu Big Five jsou často charakterizovány jako ortogonální, avšak v praxi spolu korelují a interagují. Obecně jsou možnosti predikce chování na základě jediného rysu limitované (srv. Funder, 1991). K pokusu o postižení vlivu vždy několika osobnostních proměnných na jednu copingovou proměnnou byla využita **regresní analýza** (metoda mnohonásobné lineární regrese, MLR). Pouze šest regresních modelů vztahů s copingovými proměnnými na úrovni osobnostních dimenzí a sedm modelů na úrovni facet vyhovělo popsaným kritériím.

Validní modely zahrnovaly vztahy mezi pěti osobnostními dimenzemi (N, E, O, P, S) a šesti copingovými proměnnými (COPE1, COPE5-COPE7, COPE10, COPE13). Model s predikantem COPE10 obsahoval tři prediktory (N, E, P) a vysvětloval 22,1 % variance copingové proměnné. Ostatní modely obsahovaly prediktory dva (O, S – COPE1, N, E – COPE5, N, E – COPE6, N, O – COPE7, O, S – COPE13) a celkově vysvětlovaly od 6,1 % (O, S – COPE13) do 16,2 % (N, E – COPE6) variance copingové proměnné.

Relativně nejvýznamnějším prediktorem copingu byl Neuroticismus, který figuroval ve čtyřech ze šesti popsaných regresních modelů a byly u něj zjištěny relativně nejvyšší absolutní hodnoty *beta* (od -0,236 do 0,454). Neuroticismus byl nejvýznamnějším prediktorem v modelu s málo užitečnou copingovou strategií Soustředění se na emoce a jejich projevení (COPE10) s vůbec nejvyšší hodnotou *beta* 0,454. Ostatní prediktory figurující v modelech s málo užitečnými copingovými strategiemi COPE10 a COPE13 (E, P, O, S) měly hodnoty *beta* mnohem nižší (od -0,116 do 0,224).

Dále celkem sedm modelů MLR na úrovni facet vyhovělo popsaným kritériím. Modely zahrnovaly vztahy mezi šestnácti facetami (N2, N4-N6, E2, E6, O1-O5, P1, P6, S1, S4, S6) a sedmi copingovými proměnnými (COPE1, COPE3, COPE5-COPE7, COPE10, COPE13). Obsahovaly od tří do pěti prediktorů a celkově vysvětlovaly od 9,9 % (O4, O5, S4 – COPE3) do 34,5 % (N2, O1, O3, S6 – COPE10) variance copingové proměnné.

Relativně nejvýznamnějšími prediktory copingu byly facetu Otevřenosti vůči zkušenosti, jež figurovaly ve všech sedmi popsaných modelech a byly u nich zjištěny relativně nejvyšší hodnoty *beta* (od 0,128 do 0,396) a facetu Neuroticismu, jež se vyskytovaly v pěti modelech (hodnoty *beta* od 0,141 do 0,324). Nejvýznamnějšími prediktory v modelu s málo užitečnou copingovou strategií Soustředění se na emoce a jejich projevení (COPE10) byly facetu O3: Prožívání (hodnota *beta* 0,396) a N2: Hněvivost-hostilita (hodnota *beta* 0,324). Ostatní prediktory figurující v modelech s málo užitečnými copingovými strategiemi COPE10 a COPE13 (O1, S6, N4, P6) měly hodnoty *beta* výrazně nižší (od 0,115 do 0,245).

Při porovnání prediktivní síly osobnostních dimenzí a facet bylo zjištěno, že užší facetu mohou být lepšími prediktory selekce copingových strategií, než široké osobnostní dimenze. Regresní model na úrovni dimenzí N, O vysvětloval 11,0 % variance proměnné COPE7. Model na úrovni facet N6, E6, O2, S1 by vysvětloval vyšší procento variance proměnné COPE7 (13,1 %) i po odebrání facet E6 a S1. V některých případech byly hodnoty *beta* v regresních modelech obdobné nebo vyšší u facet než u osobnostních dimenzí. Popsané výsledky jsou v souladu se závěry studií Paunonen et al. (2001) a Ekehammara et al. (2007), kteří uvádějí, že facetu jsou v řadě případů lepšími prediktory dalších kontrolovaných proměnných, než osobnostní dimenze (srv. Funder, 1991).

Na základě variance vysvětlované regresními modely lze usuzovat na význam osobnostních proměnných pro predikci copingu. Procento variance vysvětlované popsanými regresními modely bylo relativně nízké (maximálně 22,1 % u osobnostních dimenzí a 34,5 % u facet). Spolehlivá predikce copingu pouze na základě osobnostních faktorů zřejmě není možná, avšak lze mít oprávněně za to, že není možná ani bez zohlednění jejich vlivu, který evidentně není zanedbatelný. Tento výsledek je v souladu se závěry metaanalýzy studií vztahů mezi osobnostními dimenzemi a copingem Connor-Smithové et al. (2007). Jejich agregované výsledky ukazují pouze malý až mírný přímý vliv osobnosti na coping.

ZÁVĚR

Přes limity generalizace (způsob výběru, omezení výběru na dvě profese v rámci jednoho kraje, určitá omezení spojená s výzkumnými metodami a metodami zpracování dat, průřezový charakter výzkumu, určité simplifikace spojené s dispozičním výzkumným přístupem),

Lze učinit závěr korespondující s výsledky řady jiných autorů, že osobnostní faktory patří k nezanedbatelným determinantám selekce copingových strategií.

V rámci korelační analýzy bylo zjištěno celkem čtrnáct vztahů mezi osobnostními dimenzemi z pětifaktorového modelu osobnosti a sledovanými copingovými proměnnými a padesát osm vztahů mezi facetami a těmito copingovými proměnnými, jež vyhověly přijatým kritériím. K významnějším osobnostním proměnným z hlediska vztahů ke zvládnání zátěže zřejmě patří Neuroticismus, Svědomitost a jejich facety N1-N6 a S1-S6.

V souladu s údaji v relevantním písemnictví byla zjištěná těsnost vztahů mezi osobnostními a copingovými proměnnými relativně nízká až střední. Nicméně selekce a aplikace copingových strategií probíhá po celou dobu života a z dlouhodobého hlediska i relativně mírný vliv osobnosti na coping může mít závažný kumulovaný dopad na život jedince. Mimoto osobnost může působit na coping i nepřímo ovlivněním stresové reaktivity, expozice nebo percepce copingových zdrojů.

Výsledky regresní analýzy naznačily, že k významnějším prediktorům copingu by mohli patřit Neuroticismus, Extraverze, facetu Otevřenosti vůči zkušenosti O1-O5 a facetu Neuroticismu N2, N4-N6. Na základě variance vysvětlované regresními modely lze mít za to, že spolehlivá predikce copingu pouze na základě osobnostních faktorů zřejmě není možná, avšak není dost dobře možná ani bez zohlednění jejich vlivu, který není zanedbatelný.

Korelační a regresní analýza vztahů mezi osobnostními faktory a copingem na úrovni facet poskytl četné doplňující informace, jež nejsou na úrovni osobnostních dimenzí zřejmé. Tyto vztahy u facet v rámci jedné dimenze zřejmě nejsou uniformní. Potvrdilo se, že některé facetu mohou mít těsnější vztahy s copingovými proměnnými a mohou být lepšími prediktory copingu (mohou vysvětlovat větší procento variance copingové proměnné), než příslušné osobnostní dimenze. Není vyloučeno, že je možno vytipovat několik facet, jež při selekci copingových strategií hrají klíčovou roli. To by mohlo pomoci zpřesnit predikci copingu na základě osobnostních faktorů.

Další výzkum by bylo vhodné zaměřit na osobnostní proměnné, jež se na základě informací získaných z písemnictví a informací získaných realizovaným výzkumem jeví jako relativně nejtěsněji spjaté s copingem (zejména na nejsilnější prediktory copingu na úrovni facet). Při koncipování designu tohoto výzkumu by bylo přínosné zohlednění hierarchické struktury osobnostních dimenzí a facet. Použitelnou metodou pro zpracování dat by mohla být například hierarchická lineární regrese.

LITERATURA

- Balaščíková, V.; Blatný, M. (2003). Determinanty výběru strategií zvládnání zátěže: osobnost, vnímání situace, sebepojetí. *Zprávy – Psychologický ústav AV ČR*. 9 (2), 1–19.
- Balaščíková, V.; Blatný, M.; Kohoutek, T. (2004). Aspekty sebepojetí jako determinanty výběru strategií zvládnání u adolescentů. *Československá psychologie*. 48 (5), 410–415.
- Blatný, M.; Kohoutek, T.; Janušová, P. (2002). Situačně kognitivní a osobnostní determinanty chování v zátěžové situaci. *Československá psychologie*. 46 (2), 97–108.
- Carver, C. S.; Scheier, M. F.; Weintraub, J. K. (1989). Assessing Coping Strategies: A Theoretically Based Approach. *Journal of Personality and Social Psychology*. 56 (2), 267–283.
- Carver, C. S.; Connor-Smith, J. (2010). Personality and Coping. *Annual Review of Psychology*. 61, 679–704.
- Connor-Smith, J. K.; Flachsbart, C. (2007). Relations Between Personality and Coping: A Meta-Analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*. 93 (6), 1080–1107.

- Costa, P. T.; McCrae, R. R. (1995). Domains and Facets: Hierarchical Personality Assessment Using the Revised NEO Personality Inventory. *Journal of Personality Assessment*. 64 (1), 21–50.
- Ekehammar, B.; Akrami, N. (2007). Personality and Prejudice: From Big Five Personality Factors to Facets. *Journal of Personality*. 75 (5), 899–925.
- Funder, D. C. (1991). Global Traits: A Neo-Allportian Approach to Personality. *Psychological Science*. 2 (1), 31–39.
- Hardie, E. A. (2005). Stress-Coping Congruence: A Tripartite Conceptual Framework for Exploring the Health Consequences of Effective and Ineffective Coping. *E-Journal of Applied Psychology: Social Section*. 1 (2), 26–33. Získáno 15. 9. 2010 z <http://ojs.lib.swin.edu.au/index.php/ejap/article/view/23/42>.
- Hřebíčková, M. (1999). Obecné dimenze popisu osobnosti: Big Five v češtině. *Československá psychologie*. 43 (1), 1–12.
- Hřebíčková, M. (2011). Pětifaktorový model v psychologii osobnosti. *Přístupy, diagnostika, uplatnění*. Praha : Grada Publishing.
- Hřebíčková, M.; Urbánek, T.; Čermák, I. (2002). Psychometrické charakteristiky NEO osobnostního inventáře (NEO-PI-R) pro sebesouzení a posouzení druhého. *Zprávy – Psychologický ústav AV ČR*. 8 (1), 1–48.
- Hudek-Knežević, J.; Kardum, I.; Kalebić Maglica, B. (2005). The sources of stress and coping styles as mediators and moderators of the relationship between personality traits and physical symptoms. *Review of Psychology*. 12 (2), 91–101.
- Lazarus, R. S.; Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. New York : Springer Publishing Company.
- Lee-Baggley, D.; Preece, M.; DeLongis, A. (2005). Coping With Interpersonal Stress: Role of Big Five Traits. *Journal of Personality*. 73 (5), 1141–1180.
- McCrae, R. R.; John, O. P. (1992). An Introduction to the Five-Factor Model and Its Applications. *Journal of Personality*. 60 (2), 175–215.
- Paulík, K. (2010). *Psychologie lidské odolnosti*. Praha : Grada.
- Paulík, K. et al. (2009). *Moderátory a mediátory zátěžové odolnosti*. Ostrava : Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta.
- Paunonen, S. V., Ashton, M. C. (2001). Big Five Factors and Facets and the Prediction of Behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*. 81 (3), 524–539.
- Vašina, B. (2002). Osobnostní vlastnosti, psychologické rizikové a protektivní faktory zdraví a copingové strategie. In Paulík, K. (ed.) *Universitas Ostraviensis Acta Facultatis philosophicae 206/2002*. *Psychologica* 7 (s. 77–91). Ostrava : Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta.